

5. Devjatyh, G. G., Elliev, Ju. E. (1990). *Glubokaja ochistka veshhestv* [Deep purification of substances]. Moscow. 192. [in Russian].
6. Zharov, V. T., Serafimov, L. A. (1975). *Fiziko-himicheskie osnovy distilljacji i rektifikacii* [Physical and chemical basis of distillation and rectification]. Leningrad. 240. [in Russian].
7. Meljnyk, L. Gh. (1972). *Tekhnichnyj perevorot na Ukrajinі u XIX st.* [Technical revolution in Ukraine in the XIX century]. Kyiv. 240. [in Ukrainian].
8. Moskaljuk, M. M. (2007). *Zaghaljnyj narys promyslovogho rozvytku Ukrajinы u drugij polovyni XIX – na pochatku XX st.* [A general essay on industrial development in Ukraine in the second half of the XIX and early XX centuries. Ternopil. 257. [in Ukrainian].
9. Nesterenko, O. O. (1952). *Rozvytok kapitalistychnoji promyslovosti i formuvannja proletariatu na Ukrajinі v kinci XIX i na pochatku XX st.* [Development of the capitalist industry and the formation of the proletariat in Ukraine at the end of the nineteenth and early twentieth centuries]. Kyiv. 180. [in Ukrainian].
10. Pykhov, V. G. (1973). *Ekonomika, organizatciia i planirovanie spirtovogo proizvodstva* [Economics, organization and planning of alcohol production]. Moscow. 259. [in Russian].
11. Rudnitskii, P. V. Kovalenko A. D., and Raev, Z. A. (1972). *Spravochnik rabotnika spirtovoi promyshlennosti* [Directory of worker of the alcohol industry]. Kiev. 381. [in Russian].
12. Sijrde, Je. K., Tearo, Je. N., and Mikkal, V. Ja. (1971). *Distilljacija* [Distillation]. Leningrad. 216. [in Russian].

Одержано 27.09.2018.

УДК 613/614(477) (091)»185/195»

DOI 10.5281/zenodo.2349502

Коцур Надія,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри медико-біологічних
дисциплін і валеології,
n.kozur@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4720-2227>
ID: W-4065-2018
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені
Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30
м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл.,
Україна, 08401

Kotsur Nadia,

Doctor of Historical Sciences,
professor, Head of Department of Medical and
Biological Disciplines and Valeology
n.kozur@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4720-2227>
ID: W-4065-2018
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University,
Sukhomlynsky street 30, Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

Формування наукових основ соціальної медицини та її профілактичної спрямованості на теренах України (кінець XIX – 30-і рр. XX століття)

У статті висвітлено процес формування наукових основ соціальної медицини в Україні наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст., розкрито внесок земських лікарів у проведення соціально-гігієнічних досліджень.

У дослідженні використано методи теоретичного дослідження, історіографічного, джерелознавчого та термінологічного аналізу з чіткою тенденцією до антропологізації історико-наукового пізнання.

Встановлено, що наукові основи соціальної медицини на теренах України формувалися в органічному зв'язку зі становленням і розвитком різних форм громадської медицини. Фундаторами розвитку соціальної медицини були прогресивні практичні лікарі, більшість із яких згодом стали провідними вченими-гігієністами. Втілення теоретичних розробок соціально-гігієнічних досліджень у практику розпочалося в Харківському медичному товаристві, Полтавському губернському земстві, санітарному бюро Херсонського губернського земства.

З'ясовано сутність понять «громадська медицина», «соціальна медицина» та «соціальна гігієна».

Визначено роль Пироговських з'їздів як потужних генераторів наукових ідей, які були об'єднуючим центром роботи земських лікарів Російської імперії та носіями суспільної думки соціально-значимих питань. Зокрема, в 1910 р. на XI Пироговському з'їзді розглядалося питання щодо назви предмета, цілей і програми викладання нового курсу громадської медицини, створення кафедри соціальної медицини. Доведено, що лише наприкінці 20-х – початку 30-х рр. XX ст. українські соціальні гігієністи зробили внесок в обґрунтування назви і змісту, завдань і методів соціальної гігієни. Київський професор С. С. Каган у першій частині свого підручника під назвою «Нариси з теорії

соціальної гігієни» (1932) дав визначення соціальної гігієни як «науки, що вивчає здоров'я соціальної людини або певного соціального класу-групи і залежність цього здоров'я від соціально-економічного оточення й вищує шляхи до піднесення та зміцнення цього здоров'я».

Із позицій запропонованого в дослідженні антропологічного підходу окреслено людиновимірний зріз проблеми, розкрито інтелектуальний простір учених-гігієністів у галузі соціальної медицини та гігієни в Україні кінця XIX – початку 30-х рр. XX ст.

Проаналізовано вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних основ соціальної гігієни О. В. Корчака-Чепурківського, С. А. Томіліна, З. Г. Френкеля. Фундатором української соціальної гігієни вважається Овксентій Васильович Корчак-Чепурківський (1857 – 1947), який пройшов великий і складний шлях від дільничного земського і повітового санітарного лікаря до видатного вченого-гігієніста, став першим лектором нормативного курсу з соціальної гігієни для студентів університетів Російської імперії. Його перші наукові розвідки зафіксували перспективні погляди в царині соціальної гігієни. Програма курсів соціальної гігієни, складена О. В. Корчаком-Чепурківським, включила визначення предмета і завдань дисципліни, виклад методології, формулювання понять «здоров'я» і «хвороба», аналіз соціальних хвороб і заходи їх профілактики, санітарне законодавство тощо.

До засновників і корифеїв української соціальної гігієни належить постать Сергія Аркадійовича Томіліна (1877 – 1952), який обґрунтував основні принципи соціально-медичної профілактики. У своїй монографії «Социально-медицинская профилактика: Теоретическое обоснование и практическая постановка» (1931) він визначає поняття «соціально-медична профілактика» і дає своє трактування гігієні, санітарії і профілактиці. Наукові праці професора С. А. Томіліна присвячені розв'язанню актуальних проблем сучасності – профілактичної медицини, спрямованих на попередження соціальних та інфекційних захворювань, формування здорового способу життя.

Охарактеризовано вагомий внесок у становлення соціальної гігієни, санітарної статистики та демографії Захарія Григоровича Френкеля (1869 – 1970). Його історично-методологічний нарис «Соціальна гігієна» (1923) містить виклад повного курсу соціальної гігієни. З її 13 розділів дев'ять присвячено розвитку вітчизняної громадської медицини, переважно земської, а чотири – розвитку соціальної гігієни в Німеччині.

Ключові слова: громадська медицина, соціальна медицина, соціальна гігієна, профілактика, Пироговські з'їзди, О. В. Корчак-Чепурківський, С. А. Томілін, З. Г. Френкель.

Formation of Scientific Basis for Social Medicine and its Prophylaxis in Ukraine (from the end of XIX century till 1930 s)

This article deals with the formation process of a scientific basis of social medicine in Ukraine from the end of XIX century till 1930 s. This article also highlights the contribution of zemsky (regional) doctors to the social-hygienic research.

In this research paper, the methods of theoretical research, historiographical, source critical and terminological analyses have been employed.

It has been defined that the formation of the scientific basis of social medicine on the territory of Ukraine was tightly connected to the formation and development of different forms of social medicine. Founders of social medicine development were progressive practitioners; most of them later became leading scientists-hygienists. Implementation of theoretical ideas of the social-hygienic research into practical innovations began in Kharkiv Medical Association, Poltava Province Council, and Sanitary Service of Kherson Province Council. In this article, we have also defined the key terms of this topic: public medicine, social medicine, and social hygiene.

We have defined the crucial role of Pirohov Conferences, the place of pivotal importance where zemsky doctors of Russian Empire could discuss various scientific ideas and social issues. In particular, in 1910 there were several issues discussed such as the name of the university course of social hygiene, aims of the subject and curriculum, and formation of the department of social medicine. It has been proved that, at the end of 1920 s – beginning of 1930 s, Ukrainian social hygienists made contribution to solving abovementioned issues: the name, curriculum, aims, and methods of the subject. In his book «Outline of Social Hygiene Theory» (1932), Kyiv professor S. S. Kahan defined social hygiene as a science «that studies the health of a social person or a social group, establishes a connection between the health and social-economic factors, and tries to find the ways of the health improvement».

Applying the anthropologic approach, we have defined that the contribution of the doctors in the field of social medicine and hygiene in Ukraine from the end of XIX till 1930 s.

Numerous scientists such as O. V. Korchak-Chepurivski, S. A. Tomilina, Z. H. Frenkel made a significant contribution to the development of social hygiene. The founder of social hygiene in Ukraine was Ovkxenti Vasyli Korchak-Chepurivski (1857 – 1947), who pursued his career from a sanitary doctor to an outstanding scientist-hygienist and became the first lecturer of the course of the social hygiene in universities of Russian Empire. In his first research articles, he defined perspectives of social hygiene and suggested the ideas for future research. The courses of social hygiene elaborated by O. V. Korchak-Chepurivski included the outline of the courses, tasks, methodology, terminology, analysis of social illnesses, their prophylaxis, and sanitary legislation.

Another founder of social hygiene in Ukraine was Serhi Arkadiy Tomilin (1877 – 1952), who defined the main principles of social-medical prophylaxis. In his monograph «Social-Medical Prophylaxis: Theoretical and Practical Approach» (1931), he defined the terms such as social-medical prophylaxis, hygiene, sanitary, and prophylaxis. In his articles, he worked on solving problems of prophylaxis in order to eliminate social and infectious illnesses.

Zahari Hruhori Frenkel (1869 – 1970) contributed to establishing social hygiene, sanitary statistics, and demography. His historical-methodological outline «Social Hygiene» (1923) reveals the main topics of the course of social hygiene. Nine of 13 chapters were devoted to outlining the development of public medicine, especially zemsky medicine, in Ukraine, and four chapters were devoted to the outlining the development of social hygiene in Germany.

Key words: public medicine, social medicine, social hygiene, prophylaxis, Pirohov Conferences, O. V. Korchak-Chepurivski, S. A. Tomilin, Z. H. Frenkel.

У процесі реформування національної системи охорони здоров'я та з урахуванням поширення соціальних та інфекційних хвороб ХХІ ст. особливо важливе значення має повернення з сучасних наукових позицій до набутого досвіду минулих поколінь. У цьому плані слід відмітити науковий доробок учених-гігієністів, які зробили неоціненний внесок у розвиток соціальної медицини та її профілактичної спрямованості. У зв'язку з цим сьогодні слід сфокусувати досвід минулого на сучасній проблемі діагностики і профілактики таких соціальних хвороб як ВІЛ/СНІДу, туберкульозу, появі нових і поширенні старих епідемій, що свідчить про існування серйозної загрози соціальному благополуччю в країні та її демографічній складовій. Ці питання завжди перебували в полі зору соціальної медицини та гігієни.

Історичний досвід підтверджує, що формування, поширення і втілення в життя соціально-гігієнічних ідей, організація боротьби з епідеміями і соціальними хворобами були справою багатьох поколінь українських лікарів і вчених, які працювали на засадах профілактичної медицини. Відмовитися від такої потужної теоретичної і прикладної спадщини сьогодні – легковажний крок. Водночас, як позитивний досвід минулого, так і помилки, слід використовувати при формуванні сучасної державної політики України в галузі охорони здоров'я та її реформуванні в умовах ринкової економіки. Враховуючи сучасний стан здоров'я населення України, творче використання і впровадження досвіду минулого має бути, як ніколи, активним і ефективним.

У сучасній історіографії питанню формування наукових основ соціальної медицини та гігієни в Україні присвячено низка оглядових, історико-наукових публікацій. Особливо вагоме місце посідає дослідження О. М. Ціборовського, присвячене історії становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні. Автором висвітлено окремі аспекти формування наукових основ соціальної медицини та гігієни наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., розкрито внесок земських лікарів на теренах України у проведенні соціально-гігієнічних досліджень [26].

Серед історіографічних праць, присвячених зазначеній науковій проблематиці, слід відмітити наукові розвідки Я. В. Ганіткевича [3], О. М. Голяченка [3; 4], З. Р. Клименка [7], В. В. Короленка [8], Н. І. Коцур [10; 11], В. Ф. Москаленка, О. П. Яворовського, Ф. Я. Ступак [12], Р. С. Савіної [15], Л. П. Товкун [18] та ін. Водночас в українській історіографії обмаль праць, присвячених ґрунтовному аналізу наукових розвідок земських лікарів і учених-гігієністів кінця ХІХ – 30-х рр. ХХ століття в галузі соціальної медицини та гігієни.

Таким чином, аналіз та узагальнення сучасних історіографічних праць і наукової спадщини учених-гігієністів кінця ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. зумовило мету написання статті – історико-науковий аналіз процесу формування соціальної гігієни на теренах України наприкінці ХІХ – 30-і рр. ХХ ст. через призму персонологічних і соціокультурних вимірів.

Методологічну базу дослідження склали загальнонаукові методи (методи теоретичного дослідження: аналіз, синтез, класифікація). Особливу увагу приділено власне історичним методам наукового пізнання (проблемно-хронологічному, порівняльно-історичному, ретроспективному). У процесі виконання дослідження застосовано методи історіографічного, джерелознавчого та термінологічного аналізу. Дослідження виконане з чіткою тенденцією до антропологізації історико-наукового пізнання.

Хронологічні межі дослідження пов'язані з передумовами формування наукових основ соціальної медицини та гігієни наприкінці ХІХ століття земськими лікарями в українських губерніях Російської імперії та виокремленням соціальної гігієни як окремого напрямку гігієнічної науки і самостійної навчальної дисципліни в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ століття.

Слід відзначити, що формування наукових основ соціальної медицини на теренах України відбувалося в органічному зв'язку із становленням і розвитком різних форм громадської медицини. До цього процесу залучалися прогресивні практичні лікарі, більшість із яких згодом стали провідними вченими-гігієністами.

Втілення в практику соціально-гігієнічних ідей розпочалося наприкінці ХІХ століття в Харківському медичному товаристві, Полтавському губернському земстві, санітарному бюро Херсонського губернського земства. Українські лікарі були в когорті перших, хто створював медичні товариства, заснував медичні журнали в Російській імперії. У 1897 р. на ІІ Пироговському з'їзді земським лікарем Херсонської губернії М. С. Уваровим було поставлено питання про необхідність викладання курсу громадської медицини. І лише в 1906 році О. В. Корчаком-Чепурківським вперше в Російській імперії було започатковано викладання професорського курсу під назвою «громадська гігієна» в Київському комерційному інституті [6, с. 10; 4].

Діяльність земських лікарів вирізнялася високим рівнем наукового супроводу, особливо в галузі санітарної статистики. Українські вчені зробили вагомий внесок в опрацюванні основного методу соціальної гігієни – статистичного. Підтвердженням цього є висловлювання земського лікаря Л. Б. Грановського, який зазначав, що санітарна статистика заклала перші камені для формування соціальної гігієни, якій, на його думку, належить велике майбутнє. Він стверджував, що соціальна гігієна «як наука молода приховує в собі, напевно, чимало можливостей, яких ми поки не в змозі передбачити. Але одне можна сказати уже й тепер з цілковитою впевненістю: шлях до здійснення заповітного ідеалу сучасної медицини і гігієни, шлях до усупільнення медицини і до гігієнічної культури лежить через соціальну гігієну» [1, с. 22].

Питання про викладання соціальної гігієни на медичних факультетах університетів активно обговорювалося на Пироговських з'їздах. Зокрема, на X Пироговському з'їзді розпочалася, а на XI-му, який було проведено 1910 року, продовжено дискусію про новий предмет викладання, його назву, методику і програму. Мали місце різні думки стосовно назви предмету. Деякі гігієністи виступали проти виділення курсу громадської медицини через відсутність, на їхню думку, методології предмету. Дехто вважав, що поняття «громадська медицина» близьке, але неоднорідне поняттю «соціальна медицина». Громадська медицина окреслюється діяльністю органів самоврядування головним чином у галузі лікувальної медицини, а соціальна медицина стосується діяльності держави переважно в галузі запобіжної медицини. Інші учасники дискусії не вбачали суттєвих відмінностей між цими поняттями, вважаючи, що в обох випадках вивчаються закони охорони здоров'я населення. Була й думка, за якою найбільш точним змістом нової науки є поняття «соціальна гігієна» [12, с. 15]. Зокрема, земський лікар Є. І. Яковенко вважав, що суть соціальної гігієни полягає в тому, що вона вивчає і впроваджує соціальні заходи, спрямовані на поліпшення гігієнічних умов. На засіданні секції громадської медицини, лікарського побуту, гігієни і підсекції з реформи вищої медичної освіти, почесним головою якої було обрано О. В. Корчака-Чепурківського, заслухано доповіді Д. П. Нікольського «Про викладання громадської медицини», А. І. Шингарьова «Викладання громадської медицини у вищих медичних навчальних закладах» і В. Я. Канеля «Про необхідність створення кафедри соціальної медицини». У висновках секції було зазначено: «громадська медицина вивчає закони розподілу хвороб по групах населення і встановлює причини цього розподілу. Головне, що має ставити за мету новий курс у нас, – використання минулого досвіду, вивчення принципів і форм організації громадської медицини, її зв'язку і взаємодії з суспільним життям, з органами самоврядування» [4, с. 176].

Водночас слід відзначити, що обґрунтування про доцільність виділення соціальної гігієни в окремий предмет викладання було здійснено лише на початку 20-х рр. ХХ ст. Уродженець України З. Г. Френкель, вчений у галузі соціальної гігієни, у своєму посібнику «Соціальна гігієна», виданому в Харкові 1923 року, зазначає: «Правильніше розглядати нашу громадську медицину і соціальну медицину, що включає її, як частину соціальної гігієни. Соціальна ж гігієна у цьому її науковому розумінні є наукою про взаємозв'язок між соціальними (а не біологічними і фізичними) умовами життя і станом здоров'я всього населення або його окремих груп, а не здоров'ям окремих індивідів» [24, с. 17]. У подальшому він коригує це визначення в дусі вульгарного соціалізму згідно з вимогами панівної комуністичної ідеології: «Соціальна медицина – наука про взаємозв'язок здоров'я населення з усіма сторонами соціалістичного будівництва» [23, с. 26].

Т. Я. Ткачов у посібнику «Соціальна гігієна» (1924 р., Воронеж) також висловив думку про те, що поняття «лікувальна медицина» протиставляється поняттю «громадська медицина». Він вважає, що іноді останнє підміняють словами «соціальна», часто говорять про державну медицину, наближаючи це поняття до медицини поліцейської, яка входить в коло ведення судової медицини або загальної гігієни, і наголошує, що ці поняття розрізняються за своїм обсягом і змістом [17, с. 1]. Т. Я. Ткачов цитує визначення соціальної гігієни А. Гротьяна та Б. Хайеса і наводить слова Г. В. Хлопіна про те, що представникові громадської гігієни часто доводиться бути захисником економічно і соціально слабкіших груп населення [17, с. 11].

Близьким до визначень німецьких класиків соціальної гігієни є коротке формулювання А. Ф. Нікітіна: «Соціальна гігієна є гігієною соціального колективу, тобто співтовариства живих людських мас, об'єднаних життєвим зв'язком» [13, с. 30].

Більшість авторів поділяли гігієну на індивідуальну (особисту) і громадську, розуміючи під останньою вчення про вплив навколишнього середовища на здоров'я прошарків людності, громад і держав в цілому. Громадську гігієну вони, як правило, ділили на фізичну, яка вивчає

вплив природних умов навколишнього середовища на санітарний стан населення, і соціальну, яка займається вивченням соціальних (культурних) впливів на здоров'я народу. Водночас така чітка класифікація не була загальноприйнятою, але засновники радянської системи охорони здоров'я М. О. Семашко і З. П. Соловйов, які після Жовтневого перевороту оволоділи нею не лише адміністративно, але й ідеологічно, очоливши московські кафедри соціальної гігієни в 1922 р., також спочатку дотримувалися таких визначень. Зокрема, М. О. Семашко писав: «Основне завдання соціальної гігієни полягає в тому, щоб глибоко вивчити вплив соціального середовища на здоров'я людини і опрацювати ефективні заходи щодо усунення шкідливих впливів цього середовища» [16, с. 60]. Обидва діячі демонстрували при цьому так званий «класовий підхід», який був однією з визначальних рис комуністичної ідеології, і штучно ділили соціальну гігієну і реформістську, буржуазну, яку гостро і часто безпідставно критикували, і революційну, пролетарську, соціалістичну, яку так само безпідставно підносили.

Вагомий внесок в обґрунтування назви і змісту, завдань і методів соціальної гігієни зробили українські соціальні гігієністи кінця 20-х – початку 30-х років ХХ ст. Так, харківський учений З. А. Гуревич, обґрунтовуючи поширення кола соціальних недуг, відносив до них шлунково-кишкові, серцево-судинні та інші хвороби [20, с. 6-7]. Київський професор С. С. Каган у першій частині свого підручника під назвою «Нариси з теорії соціальної гігієни» (1932) дав визначення соціальної гігієни як «науки, що вивчає здоров'я соціальної людини або певного соціального класу-групи і залежність цього здоров'я від соціально-економічного оточення й вишукує шляхи до піднесення та зміцнення цього здоров'я» [6, с. 5]. Він зазначає, що соціальна гігієна, вивчаючи здоров'я людини, оперує, по-перше, даними економічної науки, по-друге – даними біологічної та професійної гігієни, тобто даними природознавства. Це і визначає проміжний стан соціальної гігієни на межі між науками соціальними і медичними.

Видатний український учений-гігієніст С. А. Томілін у своїй монографії «Социально-медицинская профилактика: Теоретическое обоснование и практическая постановка» (1931) визначає поняття «соціально-медична профілактика» і дає своє трактування гігієні, санітарії і профілактиці. Профілактика, за його визначенням, є соціальною дисципліною, що вивчає, в які умови має бути поставлене життя колективу та його окремих членів, щоб забезпечити їм по можливості найтриваліше збереження здоров'я і відстрочити смерть. І тому він вважає соціальну профілактику найважливішою функцією держави [20, с. 6-7].

У з'ясуванні найважливіших етапів становлення і розвитку соціальної гігієни особливий внесок зробив О. В. Корчак-Чепурківський (1857 – 1947), який пройшов великий і складний шлях від дільничного земського і повітового санітарного лікаря до видатного вченого, фундатора української соціальної гігієни і охорони громадського здоров'я, став першим лектором нормативного курсу з соціальної гігієни для студентів університетів Російської імперії [10].

Перебуваючи впродовж 1884 – 1889 рр. на посаді завідувача міської Констянтиноградської міської лікарні, О. В. Корчак-Чепурківський виявив глибокі знання в узагальненні медичних статистичних даних. Результатом цієї діяльності стали перші наукові праці молодого лікаря, опубліковані в журналі «Земская медицина», в яких автор уперше узагальнив власні медико-статистичні спостереження та спостереження лікарів і фельдшерів Костянтиноградського повіту. Особливу увагу О. В. Корчак-Чепурківський звернув увагу на принципи організації земської медицини в повіті та спеціалізацію медичної допомоги земських лікарів. Його перші наукові розвідки зафіксували перспективні погляди в царині соціальної гігієни. Як практичний лікар він добре розумів увесь комплекс проблем громадської медицини, які успішно могли бути розв'язані на основі науково обґрунтованої організації медичної допомоги населенню.

Як зазначалося вище, в 1906 р. О. В. Корчаком-Чепурківським вперше не лише в Україні, а й у всій Російській імперії було започатковано читання професорського курсу під назвою «Основи соціальної гігієни і громадської медицини» в Київському комерційному інституті. Автором була складена програма курсу соціальної гігієни, в основу якої покладено принцип виділення соціальних хвороб і методи боротьби з ними. До вступу програми включено визначення предмета і завдань дисципліни, виклад методології, формулювання понять «здоров'я» і «хвороба». У програмі розмежовувалося поняття про хвороби соціальні і індивідуальні, розглядалося питання впливу на здоров'я факторів зовнішньої природи (біологічні) і соціального середовища, зокрема повітря, світла, води, ґрунту, клімату і погоди, нижчих тваринних організмів, житла, харчування, професій (заняття), стану культури і суспільних відносин. Особливе місце в програмі приділено окремим видам соціальної захворюваності, а саме: епідемічним хворобам, дитячій захворюваності, туберкульозу,

алкоголізму, венеричним хворобам, нервозності, травматизму, шкільним хворобам. Заключний розділ програми стосувався аналізу діяльності державних і громадських установ щодо боротьби із соціальними хворобами [26, с. 153].

Отже, О. В. Корчак-Чепурківський першим почав читати систематичний курс соціальної гігієни (медицини) як нової навчальної дисципліни для студентів у Російській імперії, намагався викладати студентам основи громадської медицини. Передові позиції він займав і при обговоренні цих питань на Пироговських з'їздах. Тому з повним правом можна вважати О. В. Корчака-Чепурківського засновником соціальної гігієни як науки та предмета викладання у вищій школі. Складена ним програма курсу громадської гігієни не втратила своєї актуальності і до теперішнього часу.

Серед засновників і корифеїв української соціальної гігієни в одній когорті з О. В. Корчаком-Чепурківським стоїть постать Сергія Аркадійовича Томіліна (1877-1952).

С. А. Томілін формувався як багатогранний науковий дослідник і вчений в епоху, коли на суспільно-політичне життя Російської імперії вагомий вплив зробила інтелігенція, зокрема виникла земська медицина, яка стала громадською справою. На думку земських лікарів, для кращого лікування хворих необхідно було вивчати і залучати медичний досвід минулих років, причини захворюваності і смертності, вплив довкілля та умови життя населення на розповсюдженість хвороб. Важливим напрямком діяльності земських лікарів була організація санітарно-профілактичної роботи з метою підвищення обізнаності всіх верств населення про хвороби та шляхи їх профілактики. У зв'язку з цим С. А. Томілін знайомиться зі станом санітарно-гігієнічної роботи за кордоном, зокрема в Будапешті (1909), Парижі, Льєжі (1910), Дрездені (1911) [8]. Особливу увагу зосереджує на питаннях санітарної статистики й демографії.

Наприкінці 1913 р. його призначають помічником завідувача санітарного відділу Катеринославського губернського земства, в обов'язки якого входила наукова розробка санітарно-статистичних матеріалів, зібраних земськими лікарями губернії. На цій посаді він розпочав опрацювання проблем санітарної статистики і демографії, тут сформувався як прогресивний санітарний діяч, епідеміолог і соціальний гігієніст.

У період своєї земської діяльності С. А. Томілін написав і опублікував 15 наукових праць про динаміку демографічної ситуації, стан здоров'я населення та санітарні умови населених пунктів Олександрівського повіту і Катеринославської губернії, проаналізував вплив житла та інших соціальних чинників на здоров'я людей, особливо жителів сільської місцевості, запропонував низку рекомендацій щодо поліпшення організації медичної допомоги і санітарного нагляду, розмістив інформацію про стан сільської гігієни та постановку гігієнічної освіти в Західній Європі.

Упродовж 1922–1930-х рр. С. А. Томілін працював завідувачем санітарно-епідеміологічного відділу Народного комісаріату охорони здоров'я УРСР в Харкові. Керуючи цим відділом, він фактично створив галузеву санітарну статистику в Україні, організував вивчення захворюваності населення, проведення медико-демографічних досліджень. Паралельно з роботою в Народному комісаріаті охорони здоров'я УРСР С. А. Томілін працював також на кафедрі соціальної гігієни Харківського медичного інституту, а в 1925 р. став завідувачем цієї кафедри [15].

У статистичному відділі Народного комісаріату охорони здоров'я УРСР і на кафедрі соціальної гігієни професор С. А. Томілін згуртував навколо себе однодумців – молодих учених, які під його керівництвом стали згодом видатними діячами в галузі соціальної гігієни (З. А. Згуревич, А. М. Мерков, С. М. Екель, І. І. Овсієнко).

Соціальну гігієну С. А. Томілін органічно поєднував із демографією, вважаючи, що «проблема народонаселення – це стрижень усього соціального життя». Працю С. А. Томіліна «Матеріали про соціально-гігієнічний стан українського села» (1924 р.) високо оцінив санітарний відділ Ліги націй, її перевидали в Женеві французькою мовою [8, с. 80].

Удосконалюючи знання з санітарної статистики, С. А. Томілін намагався взяти все найкраще зі світового досвіду і використати його в своїй роботі. У 1924–1925 рр. С. А. Томіліна відряджають до Берна, Женеви, Амстердама, Берліна, де він перебуває на курсах із санітарної статистики [15, с. 8].

С. А. Томілін був одним з ініціаторів створення журналу «Профілактична медицина», перший номер якого вийшов у світ 1922 р. Цей журнал став справжньою трибуною соціальної гігієни не лише в Україні, а й у всьому Радянському Союзі. На сторінках видання публікувалися статті С. А. Томіліна, присвячені різним напрямкам його діяльності – соціальній гігієні, демографії, організації охорони здоров'я [26, с. 157; 11].

У журналі «Профілактична медицина» виразно розкривалася світоглядна роль соціальної гігієни у формуванні світогляду соціального гігієніста: «...глибоке вивчення біологічних законів психіки особистості, і психіки особистості, і психіки колективу – соціального життя і її еволюційних тенденцій повинні сприяти соціальному гігієністу» [10, с. 326]. Основне завдання соціальної гігієни С. А. Томілін убачав у тому, щоб встановити, як відбивається роль людини у виробничих процесах на її регенеративних властивостях, яку біологічну спадщину людина залишає наступному поколінню разом із переданими їй матеріальними цінностями. Він писав: «Соціальна гігієна будить у масах і в окремих особистостях «волю до здоров'я», викликає й розвиває нові форми свідомості, почуття гігієнічної відповідальності перед колективом і перед прийдешнім поколінням». Цьому повинні сприяти лікарі як «організатори здорового життя» [19, с. 40].

У своїх працях професор С. А. Томілін обґрунтовує необхідність розвитку профілактичного напрямку медицини і розглядає завдання профілактики під кутом зору її впливу на умови життя кожної окремої людини та всього колективу. Зокрема, він зазначає: «профілактика є соціальною дисципліною, що вивчає, в які умови має бути поставлене життя колективу і окремих його членів, щоб забезпечити їм по можливості довге збереження здоров'я і відстрочити смерть» [14, с. 18-19].

Для організації та проведення профілактичних заходів, на думку С. А. Томіліна, з метою попередження виникнення захворювань, запобігання ускладнень, необхідно виконання наступних умов: організація систематичного спостереження за станом здоров'я осіб, які підлягають профілактичному огляду; достовірні відомості про стан здоров'я цих осіб; зміна умов їх праці і побуту у випадку наявності у них небезпечного джерела захворювання; складання рекомендацій щодо правил особистої гігієни [21, с. 75].

Аналізуючи наукову спадщину С. А. Томіліна слід відзначити, що навіть перелік назв основних праць С. А. Томіліна свідчить про соціально-медичну спрямованість його діяльності і широке коло наукових інтересів: «Біологічні елементи в соціальній гігієні» (1922), «Соціальна патологія і клінічна медицина (порівняльна характеристика)» (1922), «Ідея соціалістичного обґрунтування санітарної ідеології: Культурно-соціальні основи профілактики» (1923), «Нариси з сільської гігієни» (1923), «Основні питання соціальної гігієни» (1924), «Проблеми спадковості у світлі соціальної гігієни» (1925), «Соціальна гігієна і місце її в системі медичних знань» (1925), «Соціально-гігієнічна оцінка проблем народжуваності» (1925), «Спроба санітарного опису України» (1928), «Економіка населення – її соціально-гігієнічне і народногосподарське значення» (1929), опублікованих на сторінках журналу «Профілактична медицина». Водночас Учений широко публікувався і в інших журналах: у «Ленинградском медицинском журнале» – статтю «Профілактика і економіка», у «Врачебном деле» – «Проблеми народонаселення (формулювання основних законів розмноження населення)» (1927), «Характеристика смертності на Україні та необхідні шляхи її зниження» (1933) та ін.

Вагому наукову значимість має монографія С. І. Томіліна «Соціально-медична профілактика: Теоретичне обґрунтування і практична постановка» (1931). За його власним визначенням ця робота є першою спробою як у вітчизняній, так і в іноземній літературі викласти основні засади профілактичної думки і визначити обсяг профілактичних завдань у різних ділянках соціальної патології. Він вважає, що «профілактичний фронт» має своїм завданням забезпечити колективу можливість повного психофізичного розвитку, і дає свої визначення поняттям «профілактика», «гігієна», «санітарія» [20, с. 7]. Зокрема, «гігієна – біологічне нормативне знання, що визначає, за яких умов зовнішнього фізичного середовища досягається оптимум фізіологічних функцій організму». С. А. Томілін зазначає при цьому, що основним методом, яким користується гігієна, є експеримент. За його визначенням «санітарія – технічне знання, що ставить своїм завданням втілити в життя гігієнічні норми, встановлені загальною гігієною» [14, с. 18-19]. С. А. Томілін підкреслює, що об'єктом гігієни і санітарії є переважно фізичне середовище, а об'єктом профілактики – безпосередньо сам колектив і його елементи. На його думку, соціальна профілактика є найважливішою функцією держави.

За ініціативи С. А. Томіліна в Харківському медичному інституті в 1923 р. було створено одну з перших в колишньому Радянському Союзі кафедр соціальної гігієни, яку він очолював упродовж 1925-1932 рр., а в 1926 р. йому було присвоєно наукове звання професора [22, с. 158].

Як і більшість праць С. А. Томіліна, не втратили свого науково-освітнього значення до цього часу вісім лекцій з соціальної гігієни, присвячені визначенню соціальної гігієни як наукової дисципліни і предмета викладання, її основному методу – санітарній статистиці, основам

демографії, соціальній гігієні праці, соціальній гігієні харчування, соціальній патології туберкульозу. С. А. Томілін визначає соціальну гігієну як «першу і поки що єдину медичну дисципліну, яка підходить до аналізу всіх патологічних явищ, що складають предмет медичного вивчення». Він вважав, що «соціальна гігієна є синтетичною наукою, яка здійснює відносно і здорового, і хворого організму інтегральний підхід, відсутній в індивідуальній медицині... В боротьбі за здорове життя соціальна гігієна приводить в дію ті важелі людської поведінки, які зовсім не приймаються індивідуальною медициною». С. А. Томілін був переконаний, що соціальна гігієна «пробуджує в масах і окремих особистостях волю до здоров'я», «викликає нові форми свідомості, почуття гігієнічної відповідальності перед колективом і перед майбутнім поколінням». На його думку, ця наука може здійснювати «реальну змичку біологічних дисциплін про людину з соціальними дисциплінами про суспільство. Соціальна гігієна вперше запроваджує точну і якісну роль лікаря в суспільстві в цілому і вказує йому лінію його соціальної поведінки. ...» [22, с. 16].

Сформульовані професором С. А. Томіліним принципи щодо організації і проведення профілактичної роботи є актуальними і сьогодні. Насамперед це стосується профілактики соціально значущих хвороб. Зокрема, методики профілактики, запропоновані професором С. А. Томіліним, якнайкраще підходять для профілактики таких загрозливих і вкрай небезпечних соціальних захворювань нашого часу як туберкульоз і ВІЛ/СНІД, захворювань, які передаються статевим шляхом.

На думку С. А. Томіліна, «соціальними хворобами» можна називати такі хвороби, які широко розповсюджені серед певного оточення незалежно від їх питомої ваги та значення» [7, с. 51].

Особливо велику увагу в своїх дослідженнях С. А. Томілін приділяв питанням профілактики інфекційних захворювань. Аналізуючи матеріали розділу «Профілактика гострих інфекційних захворювань» монографії «Соціально-медична профілактика. Теоретичне обґрунтування і практична постановка» (1931) слід відзначити передбачуваність вченого-гігієніста щодо небажаних наслідків для населення вакцинації та імунізації, що мали б сприяти зниженню захворюваності на деякі інфекційні хвороби [20].

У працях вченого-гігієніста простежується системний підхід до вивчення, проблеми профілактики інфекційної патології. Профілактична спрямованість мислення обумовлювала коло його наукових досліджень. Не втрачає своєї актуальності сформульований С. А. Томіліним девіз профілактики: «...профілактика є економікою по своїй меті, тому що вона оберігає від розтрат біологічні цінності» [20, с. 144].

Таким чином, професор С. А. Томілін зробив вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних основ соціальної гігієни, демографії, статистики, обґрунтував основні принципи соціально-медичної профілактики та важливість профілактичного напрямку в охороні здоров'я населення.

До когорти відомих учених в галузі соціальної гігієни, засновників цього напряму гігієнічної науки в Російській імперії, слід віднести також Захарія Григоровича Френкеля (1869 – 1970), уродженця з України. Його наукова спадщина в галузі соціальної гігієни мала вагому цінність і визнання не лише в Росії, але й в Україні. Особливу увагу він приділив питанням залежності здоров'я населення від соціально-економічних умов, ознайомленню з основами санітарної статистики і демографії.

У вересні 1917 р. З. Г. Френкель взяв участь у роботі I Всеукраїнського лікарсько-санітарного з'їзду в Києві, де зустрівся з О. В. Корчаком-Чепурківським, іншими українськими вченими і лікарями, позитивно оцінив їхню діяльність [25]. У новоствореному Музеї міста З. Г. Френкель у 1918 р. організував і до 1933 р. очолював відділ соціальної і комунальної гігієни. На початку 1920-х років він взяв участь в роботі Інституту наукової організації праці, створеного В. М. Бехтеревим, де займався вивченням умов праці, харчування, побуту різних професійних груп, зокрема робітників петроградських заводів. Результати його досліджень викладено в таких працях: «До питання про соціально-гігієнічне значення вивчення праці жінок» (1922), «Аналіз статистичних даних про вплив соціально-професійних шкідливостей гумового виробництва на здоров'я робітників» (1923) та ін.

Упродовж багатьох років З. Г. Френкель був визнаним провідним фахівцем в галузі соціальної і комунальної гігієни, санітарної статистики та демографії. Достатньо згадати такі його праці, як «Соціальна медицина і соціальна гігієна як наука і як предмет викладання у вищій школі» (1922), «Соціальна гігієна» (1923) [24].

Вагоме місце в науковій спадщині З. Г. Френкеля має історично-методологічний нарис «Громадська медицина і соціальна гігієна» (1926), який може слугувати як основне джерело до систематичного викладу повного курсу соціальної гігієни. З його 13 розділів дев'ять присвячено розвитку вітчизняної громадської медицини, переважно земської, а чотири – розвитку соціальної гігієни в Німеччині. У своєму нарисі З. Г. Френкель переконливо заперечував тим ученим, які вагалися в доцільності виділення соціальної гігієни в самостійну наукову дисципліну.

Отже, наукові основи соціальної медицини та гігієни на теренах України формувалися наприкінці XIX – початку 30-х рр. XX століття земськими лікарями, більшість із яких згодом стали провідними вченими-гігієністами. Втілення теоретичних розробок соціально-гігієнічних досліджень у практику розпочалося в Харківському медичному товаристві, Полтавському губернському земстві, санітарному бюро Херсонського губернського земства. Трибуною, на якій обговорювалися актуальні питання соціальної медицини та викладання курсу громадської медицини у вищій школи були Пироговські з'їзди.

Вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних основ соціальної гігієни зробили вчені-гігієністи – О. В. Корчак-Чепурківський, С. А. Томілін, З. Г. Френкель.

Соціально-гігієнічна діяльність О. В. Корчака-Чепурківського була нерозривно пов'язана з джерелами вітчизняної соціальної медицини. Учений став фундатором соціальної медицини в Україні та увійшов у перші ряди соціальних гігієністів у Російській імперії та в СРСР. За його ініціативою вперше в Російській імперії в 1906 р. було започатковано читання професорського курсу під назвою «Основи соціальної гігієни і громадської медицини» в Київському комерційному інституті. Складена видатним ученим програма курсу громадської гігієни не втратила своєї актуальності і до теперішнього часу.

Помітний теоретико-методологічний доробок із соціальної гігієни, демографії, статистики, соціально-медичної профілактики залишив професор С. А. Томілін. Його наукова спадщина слугує розв'язанню актуальних проблем сучасності – профілактичної медицини, спрямованої на попередження соціальних та інфекційних захворювань, формування здорового способу життя.

Наукова спадщина вченого-гігієніста З. Г. Френкеля свідчить про вагомість та визнання його розробок в галузі соціальної медицини та обґрунтування виділення соціальної гігієни в самостійну наукову дисципліну на початку 20-х рр. XX століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Белицкая Е. Я. Проблемы социальной гигиены. Ленинград : Медицина, 1970. С. 22.
2. Верхратський С. А., Заблудовський П. Ю. Історія медицини : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1991. С. 344–345.
3. Ганіткевич Я. В., Голяченко О. М. Овксентій Корчак-Чепурківський – фундатор національної вищої медичної школи та медичної науки: до 145-річчя з дня народження // Вісн. соціал. гігієни та організації охорони здоров'я України. 2002. № 4. С. 86–88.
4. Голяченко А. М. А. В. Корчак-Чепурковський – пионер преподавания социальной гигиены в нашей стране // Актуальне вопросы истории медицины в Украинской ССР. Київ : Здоров'я, 1978. С. 173–178.
5. Каган С. С. Видатний санітарний діяч України – академік АН УРСР О. В. Корчак-Чепурківський. Київ: Здоров'я, 1965. 78 с.
6. Каган С. С. Нариси з теорії соціальної гігієни : підруч. для студ. та лікарів. Харків; Київ: Медвидав, 1932. Ч. 1. С. 5.
7. Клименко З. Р. «Соціальні хвороби» та їх профілактика – в минулому і тепер // Думки, ідеї професора С. А. Томіліна та їх втілення у XXI столітті за напрямом : 2006 рік історія медицини : матеріали третього конкурсу на кращу роботу / за ред. В. П. Неділько. Київ, 2005. С. 49–52.
8. Короленко В. В. Теоретичні та методичні проблеми соціальної медицини в науковій спадщині С. А. Томіліна // Думки, ідеї професора С. А. Томіліна та їх втілення у XXI столітті за напрямом : 2006 рік історія медицини : матеріали третього конкурсу на кращу роботу / за ред. В. П. Неділько. Київ, 2005. С. 80–86.
9. Корчак-Чепурківський О. В. Основні етапи будівництва та розвитку Вищої медичної школи у Києві за перше десятиліття існування Радянської влади на Україні // Укр. мед. вісті. 1928. № 9/10. С. 978–990.
10. Коцур Н. І. Внесок учених гігієністів в розвиток соціальної гігієни в Україні (кінець XIX – початок XX століття) // Наукові записки з української історії : збірник. наук. праць ДВНЗ

- «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2007. Вип. 19. С. 322–332.
11. Коцур Н. І. Профілактична медицина в науковій спадщині вченого-гігієніста С. А. Томіліна // Історичні записки : збірник наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Луганськ, 2006. Вип. 9. С. 112–121.
 12. Москаленко В. Ф., Яворовський О. П., Ступак Ф. Я. Академік О. В. Корчак-Чепурківський – фундатор соціальної медицини як науки і предмету викладання (до 155-річчя від дня народження) // Україна. Здоров'я нації. 2012. № 2 (22). С. 13–20.
 13. Никитин А. Ф. Очерки социальной гигиены : социальный коллектив и его мощность. Ленинград : Наука и шк., 1925. 167 с.
 14. Пискунов В. П., Тешенко В. С. О жизни и научной деятельности С. А. Томилина (краткий очерк) // Томилин С. А. Демография и социальная профилактика. Москва: Статистика, 1973. С. 5–20.
 15. Савина Р. В. Томилин – один из видных организаторов санитарного дела в Украине // Життя і наукова діяльність С. А. Томіліна – служіння справі охорони здоров'я населення України : до 125-річчя з дня народження : матеріали конф. Київ, 2002. С. 5–12.
 16. Соловьев З. П. Отчет о работе V Всероссийского съезда здравотделов. Москва, 1924. С. 60.
 17. Ткачев Т. Я. Социальная гигиена: Краткое пособие для студентов и лекторов. Воронеж, 1924. С. 1.
 18. Товкун Л. П. Академік О. В. Корчак-Чепурківський : наукова, організаційна робота та педагогічна діяльність у 1883–1947 рр. : дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки» / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький пед. ун-т імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2010. 266 с.
 19. Томилин С. А. Биологические элементы в социальной гигиене // Профилактическая медицина. 1922. № 2-3. С. 39–47.
 20. Томилин С. А. Социально-медицинская профилактика : теоретическое обоснование и практическая постановка. Харьков : Госмедиздат, УССР, 1931. 208 с.
 21. Томилин С. А. Демография и социальная гигиена. Москва, 1973. 311 с.
 22. Томілін С. А. Основні питання соціальної гігієни // Профилактическая медицина. Харьков : Госмедиздат УССР, 1924. № 5–6. С. 16.
 23. Френкель З. Г. Общественная медицина и социальная гигиена Ленинград, 1926. 186 с.
 24. Френкель З. Г. Социальная гигиена. Харьков: Науч. мысль, 1923. Вып. 1. С. 17.
 25. Френкель З. Г. Социальная медицина и социальная гигиена как наука и как предмет преподавания. Харьков: Науч. мысль, 1922. Т. 1. 156 с.
 26. Ціборовський О. М. На варті здоров'я : історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні : монографія. Київ: Факт, 2010. 430 с.

REFERENCES

1. Belytskaia E. Ya. (1970). *Problemi sotsyalnoi hyhyeny* [Social Hygiene Issues]. Leningrad: Medytsyna [in Russian].
2. Verkhtskyi S. A., Zabludovskyi P. Yu. (1991). *Istoriia medytsyny : navch. posib* [History of Medicine: Manual]. Kiev : Vyscha shk. [in Ukrainian].
3. Hanitkevych Ya. V., Holiachenko O. M. (2002). *Ovksentii Korchak-Chepurkivskiyi – fundator natsionalnoi vyshchoi medychnoi shkoly ta medychnoi nauky: do 145-richchia z dnia narodzhennia* [Ovksenti Korchak-Chepurkivsky: Founder of National High Medical School and Medical Sciences]. *Visn. sotsial. hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorov'ia Ukrainy – Journal of Social Hygiene and Health Care in Ukraine*. 4, 86–88 [in Ukrainian].
4. Holiachenko A. M. (1978). *A. V. Korchak-Chepurkovskiyi – pyoner prepodavanyia sotsyalnoi hyhyeny v nashei strane* [A. V. Korchak-Chepurkovskiyi: Pioneer of Social Hygiene Teaching in USSR]. *Aktualne voprosy ystoryy medytsyny v Ukraynskoi SSR – Central issues of Medicine in USSR* (pp. 173–178). Kiev: Zdorovia [in Ukrainian].
5. Kahan S. S. (1965). *Vydatnyi sanitarnyi diiach Ukrainy – akademik AN URSS O. V. Korchak-Chepurkivskiyi* [Outstanding Sanitary Doctor of Ukraine and Member of Academy of Science O. V. Korchak-Chepurkivsky]. Kiev: Zdorovia [in Ukrainian].
6. Kahan S. S. (1932). *Narysy z teorii sotsyalnoi hihiieny : pidruch. dlia stud. ta likariv* [Outline of Theory of Social Hygiene: Manual for Medical Students]. (V. 1), (pp. 5). Kharkiv ; Kiev: Medvydav [in Ukrainian].

7. Klymenko Z. R. (2005). «Sotsialni khvoroby» ta yikh profilaktyka – v mynulomu i teper [Social Illnesses and Prophylaxis: Past and Present]. *Dumky, idei profesora S. A. Tomilina ta yikh vtilennia u XXI stolitti za napriamom : 2006 rik istoriia medytsyny : materialy tretoho konkursu na krashchu robotu – Thoughts and Ideas of Professor S. A. Tomilin and their Implementation in XIX century*. Kiev [in Ukrainian].
8. Korolenko V. V. (2005). *Teoretychni ta metodychni problemy sotsialnoi medytsyny v naukovii spadshchyni S. A. Tomilina* [Theoretical and Methodological Issues of Social Medicine in Works by S. A. Tomilin]. *Dumky, idei profesora S. A. Tomilina ta yikh vtilennia u XXI stolitti za napriamom : 2006 rik istoriia medytsyny : materialy tretoho konkursu na krashchu robotu – Thoughts and Ideas of Professor S. A. Tomilin and their Implementation in XIX century*. Kiev [in Ukrainian].
9. Korchak-Chepurkivskiy O. V. (1928). *Osnovni etapy buduvannia ta rozvytku Vyschoi medychnoi shkoly u Kyievi za pershe desiatylittia isnuvannia Radianskoi vlady na Ukraini* [Main Stages of Establishment and Development of High Medical School in Kyiv during First Decade of Soviet Ruling in Ukraine]. *Ukr. med. visti – Ukrainian Medical Journal*, 9/10, 978–990 [in Ukrainian].
10. Kotsur N. I. (2007). *Vnesok uchenykh hihienistiv v rozvytok sotsialnoi hihieny v Ukraini (kinets XIX – pochatok XX stolittia)* [Contribution of Scientists-Hygienists to Social Hygiene Development in Ukraine (the end of XIX century-beginning of XX century)]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii : zbirnyk. nauk. prats DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyskyi DPU imeni Hryhorii Skovorody» - Scientific Outline of Ukrainian History: Collection of Scientific Articles of Pereiaslav-Khmelnysky State Pedagogical University named after H. Skovoroda*. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 19, 322–332 [in Ukrainian].
11. Kotsur N. I. (2006). *Profilaktychna medytsyna v naukovii spadshchyni vchenoho-hihienista S. A. Tomilina* [Prophylaxis by S. A. Tomilin]. *Istorychni zapysky : zbirnyk nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia – Historical Outline: Collection of Scientific Articles of East Ukrainian National University named after V. Dalia*. Luhansk, 9, 112–121 [in Ukrainian].
12. Moskalenko V. F., Yavorovskiy O. P., Stupak F. Ya. (2012). *Akademik O. V. Korchak-Chepurkivskiy – fundator sotsialnoi medytsyny yak nauky i predmetu vykladannia (do 155-richchia vid dnia narodzhennia)* [Professor O. V. Korchak-Chepurkivsky: Founder of Social Medicine as Science and University Course]. *Ukraina. Zdorovia natsii – Ukraine. Health of Nation*, 2 (22), 13-20 [in Ukrainian].
13. Nykytyn A. F. (1925). *Ocherky sotsyalnoi hyhyeny : sotsyalnyi kollektiv y eho moshchnost* [Outline of Social Hygiene: Social Community]. Leningrad : Nauka y shk. [in Russian].
14. Pyskunov V. P., Teshenko V. S. (1973). *O zhyzny y nauchnoi deiatelnosti S. A. Tomylyna (kratkyi ocherk)* [Professional Life of S. A. Tomilin (outline)]. *Tomylyn S. A. Demohrafiya y sotsyalnaia profilaktyka – S. A. Tomilin. Demography of Social Prophylaxis*, (pp. 5–20). Moskva : Statystyka [in Russian].
15. Savyna R. V. (2002). *Tomylyn – ody n yz vydnykh orhanyzatorov sanytarnoho dela v Ukrayne* [Tomilin: The First Scientist of Sanitary Medicine]. *Zhyttia i naukova diialnist S. A. Tomilina – sluzhinnia spravi okhorony zdorov'ia naseleння Ukrainy : do 125-richchia z dnia narodzhennia : materialy konf. – Professional Life of S. A. Tomilin: Health Care Support in Ukraine: issued to 125th birthday celebration of Tomilin: conference*, (pp. 5–12). Kiev [in Ukrainian].
16. Solovev Z. P. (1924). *Otchet o rabote V Vserossyiskoho s'ezda zdravotdelov* [Outline of Conference of Russian Doctors]. Moskva [in Russian].
17. Tkachev T. Ya. (1924). *Sotsyalnaia hyhyena: Kratkoe posobyе dlia studentov y lektorov* [Social Hygiene: Manual for Students]. Voronezh [in Russian].
18. Tovkun L. P. (2010). *Akademik O. V. Korchak-Chepurkivskiy : naukova, orhanizatsiina robota ta pedahohichna diialnist u 1883–1947 rr.* [Professor O. V. Korchak-Chepurkivsky: Professional, Management, and Pedagogical Activities] *Candidate's thesis*. Pereiaslav-Khmelnyskyi [in Ukrainian].
19. Tomylyn S. A. (1922). *Byolohycheskye elementy v sotsyalnoi hyhyene* [Biological Elements in Social Hygiene]. *Profylaktycheskaia medytsyna – Prophylactic Medicine*, 2-3, 39–47 [in Ukrainian].
20. Tomylyn S. A. (1931). *Sotsyalno-medytsynskaia profylaktyka : teoretycheskoe obosnovanye y praktycheskaia postanovka* [Social-Medical Prophylaxis: Theoretical Explanation and Practical Approach]. Kharkiv: Hosmedyzdat, USSR [in Ukrainian].

21. Tomylyn S. A. (1973). *Demohrafiya y sotsyalnaia hyhyena* [Demography and Social Hygiene]. Moskva [in Russian].
22. Tomilin S. A. (1924). *Osnovni pytannia sotsialnoi hihiieny* [Main Principles of Social Hygiene]. *Profylaktycheskaia medytsyna – Prophylaxis*. Kharkiv: Hosmedyzdat USSR, 5-6, 16 [in Ukrainian].
23. Frenkel Z. H. (1926). *Obshchestvennaia medytsyna y sotsyalnaia hyhyena* [Public and Social Medicine]. Leningrad [in Russian].
24. Frenkel Z. H. (1923). *Sotsyalnaia hyhyena* [Social Medicine]. Kharkiv: Nauch. Mysl [in Ukrainian].
25. Frenkel Z. H. (1922). *Sotsyalnaia medytsyna y sotsyalnaia hyhyena kak nauka y kak predmet prepodavanyia* [Social Medicine and Social Hygiene as Science and University Courses]. Kharkiv: Nauch. Mysl [in Ukrainian].
26. Tsihorovskiy O. M. (2010). *Na varti zdorov'ia : istoriia stanovlennia sotsialnoi medytsyny i okhorony hromadskoho zdorov'ia v Ukraini : monohrafiia* [Healthcare: History of Social Medicine and Healthcare Issues in Ukraine: monograph]. Kiev : Fakt [in Ukrainian].

Одержано 22.10.2018.

УДК 613.2:005.745(477) «1934»

Товкун Лідія,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології,

tovkynlidiya@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4091-1322>

ID: W-5152-2018

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, Київська обл., Україна, 08401

Tovkun Lidia,

Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department of Medical and Biological Disciplines and Valeology,

tovkynlidiya@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4091-1322>

ID: W-5152-2018

Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, 30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav-Khmelnitskyi, Kyiv region, Ukraine, 08401

Проблеми гігієни харчування на Першому Всеукраїнському санітарно-харчовому з'їзді у 1934 р.

Стаття присвячена висвітленню проблем гігієни харчування на Першому Всеукраїнському санітарно-харчовому з'їзді у 1934 р.

Харчування є одним із основних важелів, який, створюючи гармонію організму людини і навколишнього середовища, сприяє, певним чином, здоров'ю та здатності організму протидіяти впливу несприятливих чинників. Порушення основних доміант харчування спричиняють цілу низку хвороб – від зниження імунного статусу організму до аліментарних захворювань. Безпека споживаних харчових продуктів була завжди актуальною. Тому проблеми поліпшення якості харчування населення також розглядалися на Першому Всеукраїнському санітарно-харчовому з'їзді.

Встановлено, що в сучасній українській історіографії відсутні ґрунтовні наукові розвідки щодо висвітлення діяльності Першого Всеукраїнського санітарно-харчового з'їзду.

Метою статті є висвітлення проблем гігієни харчування на Першому Всеукраїнському санітарно-харчовому з'їзді у 1934 р.

Методологія даного дослідження ґрунтується на сукупності принципів об'єктивності, історизму та системного аналізу фактів і подій. Використано методи теоретичного дослідження, історіографічного, джерелознавчого та термінологічного аналізу.

З'ясовано, що Перший Всеукраїнський санітарно-харчовий з'їзд розглянув основні проблеми гігієни харчування того часу, запропонував заходи щодо створення високої санітарної культури на харчових підприємствах і випуску високоякісної харчової продукції для населення країни. Зокрема, опрацьовано такі основні питання: оздоровлення громадського харчування і харчової промисловості; профілактика харчових отруєнь; уніфікація хімічно-бактеріологічних досліджень харчових продуктів, а також уточнення і поліпшення методики цих досліджень; харчове законодавство.

Підводячи підсумки роботи, Перший Всеукраїнський санітарно-харчовий з'їзд затвердив важливі постанови, виконання яких покращили харчування населення країни у другій половині 30-х рр. ХХ ст.